

Stichting Victor I

De brand van Troje door Lambert Suavius, ca. 1550

Inleiding

Stichting Victor I is de eerste van een serie van zes kleine exposities die halfjaarlijks worden gepresenteerd en waarin steeds een of meer schilderijen uit de collectie oude schilderkunst van het Centraal Museum centraal staan. Aanleiding voor de serie is een grote subsidie voor restauratie en materieel-technisch onderzoek, verstrekt door Stichting Victor. In totaal zullen 14 schilderijen worden gerestaureerd en onderzocht. Ze zijn alle afkomstig uit de kerncollectie van het Centraal Museum. Een deel behoort tot de groep Jan van Scorel en tijdgenoten, en een ander deel is geschilderd door of toegeschreven aan Hendrick ter Brugghen en de andere Utrechtse caravaggisten.

In elke tentoonstelling wordt een kunsthistorisch vraagstuk aan de orde gesteld, en zal worden geprobeerd de bezoeker inzage te geven in de gebruikte onderzoeksmethoden om dit vraagstuk al dan niet op te lossen. Veelal wordt hierbij gebruik gemaakt van technisch onderzoeksmateriaal zoals infraroodreflectogrammontages en röntgenfoto's. Wanneer de restauraties

en het onderzoek in 2007 zullen zijn voltooid, worden de resultaten ervan vastgelegd in twee publicaties die zullen verschijnen in de Agnietenreeks van het Centraal Museum. Het CMU is Stichting Victor die dit unieke project mogelijk maakt veel dank verschuldigd.

Tekst: Liesbeth M. Helmus
Ontwerp: Thonik
Druk: Onkenhout

IRR montage Centraal Museum, Utrecht
© Stichting RKD, Den Haag
IRR montage Westfälisches Landesmuseum, Münster
© Stichting RKD, Den Haag
IRR montage particuliere collectie
© Stichting RKD, Den Haag
IRR montage Noordbrabants Museum, Dan Bosch
© Stichting RKD, Den Haag;
montage door J.R.J. van Asperen de Boer

Uitgave: Centraal Museum
Postbus 2106 3500 GC Utrecht
tel. + 31 (0)30-2362362
fax + 31 (0)30-2332006
www.centraalmuseum.nl

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt door
Stichting Victor Heiloo.

ISBN 90-5983-007-5

© De auteur & Centraal Museum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in
enige vorm, op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke
manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Deze uitgave is verschenen bij de
tentoonstelling *Stichting Victor I.*
De brand van Troje door Lambert Suavius,
ca. 1550 in het Centraal Museum te Utrecht
(12 december 2003 - 18 april 2004).

Het is de eerste van een serie van zes
tentoonstellingen die halfjaarlijks zullen
worden gerealiseerd en waarbij steeds een
tekstuitgave verschijnt. Aanleiding is een
grote subsidie voor restauratie en materieel-
technisch onderzoek verstrekt door
Stichting Victor Heiloo. Het Centraal
Museum geeft eind 2006 twee publicaties
uit over het onderzoek en de restauraties.

Lambert Suavius en 'De brand van Troje'

grijsblauw

De brand van Troje werd in 1923 door het
Centraal Museum aangekocht als een werk
van de Utrechtse schilder Jan van Scorel.
Bijzonder trots was men op deze aanwinst,
die met financiële steun van particulieren
werd gerealiseerd. Jan van Scorel (1495 -
1562) is immers voor de schilderkunst van
de Noordelijke Nederlanden buitengewoon
belangrijk geweest. Niet voor niets wordt
hij in 1604 door zijn biograaf Karel van
Mander 'Lanteeren-drager en Straet-maker
onser Consten' genoemd. In navolging van
zijn Utrechtse leermeester Jan Gossaert
bezocht Scorel in de jaren 1520-1523 Italië.
Hier leerde hij de Klassieke Oudheid en de
werken van Italiaanse meesters als
Michelangelo en Rafaël kennen. Het was de
vormtaal van de Italiaanse Renaissance
die Scorel na zijn terugkeer in het Noorden
introduceerde. Het schilderij met de *Brand
van Troje*, een compositie die teruggaat op
een fresco van Rafaël in het Vaticaan,
werd gezien als een uniek werk uit Scorels
Italiaanse tijd.

De kunsthistoricus G.J. Hoogewerff, die de
toeschrijving aan Scorel in eerste instantie
accepteerde, trok deze in 1934 in twijfel. Hij

schreef het paneel vervolgens toe aan de
Luikse schilder Lambert Lombard (1506-
1566), die in 1537-1538 in Rome verbleef.
Vergelijking met werk van Lombards
zwager en stadsgenoot Lambert Suavius
tenslotte, heeft in 1995 tot een toeschrijving
aan de laatstgenoemde geleid. Het is
Suavius waarvan sindsdien wordt
aangenomen dat hij *De Brand van Troje*
heeft geschilderd. Lambert Suavius, ook
bekend als Lambert Zutman (ca. 1510-
1574/76), wordt in archiefdocumenten
architect, schilder, goudsmid en dichter
genoemd. Hij is echter het meest bekend als
graveur. Hoewel er geen bewijs is van een
reis naar het Zuiden, wordt vanwege zijn
onderwerpskeuze aangenomen dat ook hij
rond 1550 naar Italië reisde.

Naar voorbeeld van Rafaël

De Italiaanse schilder, tekenaar en architect Rafaël (1483-1520) is met Michelangelo en Leonardo da Vinci de belangrijkste kunstenaar van de Italiaanse Renaissance. Na een aantal jaren in Florence te hebben gewoond en gewerkt, vestigde Rafaël zich in 1508 in Rome waar hij tot zijn dood in 1520 talrijke grote en belangrijke opdrachten uitvoerde. Hij ontwikkelde een monumentale stijl, die bij uitstek geschikt bleek voor de decoratie van imposante ruimten. In opdracht van paus Julius II en Leo X beschilderde hij de *stanze*, een reeks opeenvolgende vertrekken in een vleugel van het Vaticaanse paleis. De derde en laatste werd geschilderd ter verheerlijking van de nieuwe paus Leo X. Het was de *Stanza dell'Incendio* (letterlijk de kamer van de brand), geschilderd in de jaren 1514-1515.

Een van de fresco's in de *Stanza dell'Incendio* stelt de brand voor die in 847 uitbrak in het district van Rome voor de Sint Pieterskerk, genoemd het Borgo. Paus Leo VI wist het vuur te doven door vanuit de basiliek zijn zegen over het gebied uit te spreken. Rafaël heeft in de weergave van deze historische gebeurtenis een scène uit

de *Aeneis* van de Latijnse dichter Vergilius (70-19 voor Chr.) opgenomen. De Trojaanse prins Aeneas is links op het fresco afgebeeld. Op zijn rug draagt hij zijn vader Anchises en naast hem bevindt zich zijn zoon Ascanius. Zij ontvluchten hier niet het brandende Troje, zoals in het epos is beschreven, maar het brandende Borgo. Door de toevoeging van de klassieke personages geeft Rafaël de gebeurtenis een bijna mythische dimensie. Het thema van de toegewijde zoon, die zijn familie liefheeft boven alles, is zeer populair gebleken bij de schilders uit de Nederlanden die in deze tijd naar Italië reisden en die de romanisten worden genoemd. De vroegst bekende gravure naar het fresco is toegeschreven aan Marco Dente en dateert uit 1545.

Jheronimus Bosch, 'De verzoeking van de heilige Antonius'

Noordbrabants Museum, Den Bosch (bruikleen van Rijksmuseum, Amsterdam) / paneel, 69 x 87 cm

De verzoeking van de heilige Antonius is een kopie naar een schilderij van Jheronimus Bosch uit Lissabon. Het is een van de zes versies die naar de originele compositie is gemaakt. Het schilderij is niet gedateerd. Dendrochronologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het paneel op zijn vroegst vanaf 1530 kan zijn beschilderd.

Uit röntgenfoto's en infrarood-reflectografisch onderzoek blijkt dat de huidige voorstelling over een andere is heen geschilderd. Als het paneel 90° tegen de klok in wordt gedraaid, zijn in de ondertekening figuren zichtbaar die onderdeel uitmaken van de compositie met *De brand van Troje*. Zeer duidelijk is links het hoofd van de vrouw zichtbaar die zich in de andere versies links van de Aeneas en Anchises-groep bevindt. Het is een mooi voorbeeld van een paneel, dat al getekend en gedeeltelijk beschilderd, een herbestemming krijgt. De voorstelling waarvoor uiteindelijk wordt gekozen, *De verzoeking van de heilige Antonius*, is net als *De brand van Troje*, gekopieerd naar een bestaand voorbeeld. Om de compositie op het paneel over te brengen is gebruik gemaakt van dezelfde reproductietechniek als die Suavius gebruikte bij het Utrechtse paneel. De zwarte puntjes die zijn ontstaan doordat door de gaatjes langs de contouren van het gebruikte voorbeeld een koolstofhoudende stof is geklopt, zijn zeer goed zichtbaar. Dit komt omdat de kopiist de puntjes hier niet met elkaar heeft verbonden alvorens te gaan schilderen.

'De brand van Troje' vier keer

De compositie van *De Brand van Troje* van Lambert Suavius gaat terug op een fresco van Rafaël. Naast het kleine paneel van Suavius zijn nog twee andere schilderijen bekend waarop vrijwel exact dezelfde voorstelling is uitgebeeld. De Duitser Ludger tom Ring (1522/30-1584) schilderde zijn *Brand van Troje* in 1551 en een anonieme meester schilderde hetzelfde thema, net als tom Ring op groter formaat, rond 1550. Recent is ontdekt dat dezelfde compositie getekend en deels is geschilderd op een paneel dat opnieuw werd gebruikt om een voorstelling uit te beelden van *De verzoeking van de heilige Antonius*.

Dat geen van de kunstenaars het origineel van Rafaël, of de gravure naar het fresco als voorbeeld heeft gebruikt blijkt als de composities met elkaar worden vergeleken. Terwijl Rafaël een hoek in de architectuur aanbrengt, schilderen de kopiisten een rechte wand. Het gevolg is dat we niet tegen de linker binnenmuur van de poort aankijken, maar tegen de rechter. De muur is bij Rafaël bovendien veel hoger, waardoor de man die eraan hangt, werkelijk een sprong moet maken om de grond te

bereiken. Bij de kopiisten bungelt hij met zijn voeten vlak boven de aarde. Eenduidig zijn de navolgers ook in het kleine trommeltje dat Ascanius, de zoon van Aeneas in zijn hand heeft. In het fresco klemmt hij een veel grotere 'koffer' onder zijn arm. Het is duidelijk dat er een ander voorbeeld moet zijn geweest waarnaar de vier kopiisten hebben gewerkt, of, en dat is de tweede mogelijkheid, dat één van de hier getoonde versies het voorbeeld is geweest voor de drie anderen. Onderzoek naar de ondertekening geeft hier uitsluitsel.

Lambert Suavius, 'De brand van Troje', ca.1550

Centraal Museum, Utrecht / paneel, 43,4 x 31,1 cm

De brand van Troje van Lambert Suavius wordt hier voor het eerst getoond na de recente restauratie door Menno Dooijes. Op de infraroodreflectogrammontage is duidelijk te zien dat de verf gecraqueleerd is. Bovendien is het paneel zowel aan de rechter- als aan de linkerszijde gebarsten. Het schilderij is noch gesigneerd, noch gedateerd. Het was in 1995 in Brussel te zien op de tentoonstelling *Fiamminghi a Roma 1508-1608* en is bij die gelegenheid door Nicole Dacos toegeschreven aan Lambert Suavius. Houtdatering heeft uitgewezen dat het paneel ten vroegste vanaf 1542 kan zijn beschilderd. Waarschijnlijker is echter een beschildering vanaf 1548.

Infraroodreflectografisch onderzoek bracht een ondertekening in een vloeibaar medium aan het licht. De tekening is lineair en er zijn geen correcties zichtbaar. Bij nauwkeurige bestudering zijn puntjes te zien langs de contourlijnen van de figuren. De puntjes wijzen erop dat de compositie op het geprepareerde paneel is overgebracht met gebruikmaking van 'pouncing'. Dit houdt in dat langs de hoofdlijnen van de tekening die als voorbeeld dient, gaatjes zijn aangebracht. De tekening is vervolgens op het paneel gelegd, waarna door de gaatjes heen een koolstofhoudende stof is geklopt. Door de punten met elkaar te verbinden ontstaat een tekening die met verf kan worden ingevuld. 'Pouncing' is een methode die in de vijftiende- en zestiende-eeuwse schilderkunst meer voorkomt. Ook navolgers van het werk van Jan van Scorel bijvoorbeeld, gebruikten 'pouncing' om zijn composities over te nemen. De door Suavius gebruikte reproductietechniek wijst erop dat zijn *Brand van Troje* in elk geval niet een eerste versie is geweest, waarnaar de andere kunstenaars hebben gewerkt.

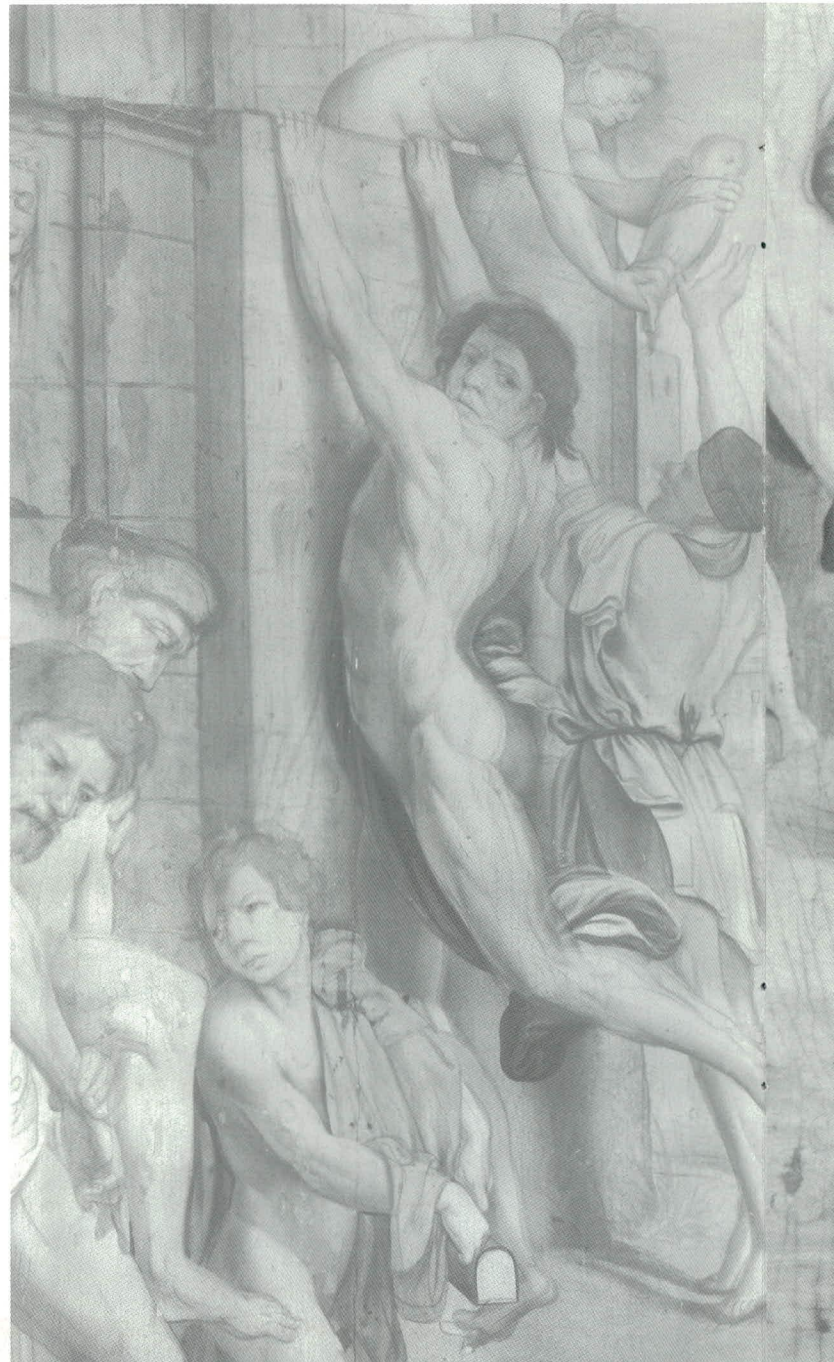

Lambert Suavius (toegeschreven), 'De brand van Troje', ca.1550

Particuliere collectie (met dank aan Jack Kilgore & Co) / paneel, 102 x 77,2 cm

Hoewel dit schilderij op grond van de overeenkomsten met het Utrechtse schilderij eveneens wordt toegeschreven aan Lambert Suavius, is het geheel anders geschilderd. Het is minder fijn en tekenachtig uitgevoerd. Er is geen dendrochronologisch onderzoek gedaan om het hout van de drager te dateren. Op grond van de stijl kan het schilderij echter circa 1550 worden gedateerd.

Dit is de enige van de drie schilderijen met *De brand van Troje* waarbij met infraroodreflectografie een ondertekening met wijzigingen zichtbaar kon worden gemaakt. Er zijn niet alleen tal van correcties in de tekening zelf aangebracht, maar er zijn ook verbeteringen op de eerste tekening in verf te zien. Een duidelijk voorbeeld is het gezicht van de vrouw die het kind over de muur aangeeft. Haar hoofd, dat eerst hoger was getekend, werd in een lagere positie opnieuw vastgelegd en vervolgens in verf uitgevoerd. Ook het gezicht van de man die aan de muur hangt bevond zich oorspronkelijk iets hoger. De tenen van zijn rechtervoet zijn verder omhoog gekruld en ook zijn linkervoet is in de tekening gewijzigd. Een belangrijke wijziging is te zien in de rug van de hangende figuur. In verf is deze veel forser dan de ondertekening in eerste instantie aangaf. Een klein detail dat opmerkelijk verschilt van de andere versies is de beschadiging langs de rand van het aquaduct. Juist al deze verbeteringen in de tekening wijzen eerder op een natekening naar een voorbeeld, dan een originele schets. Als het schilderij niet het prototype is geweest voor de andere versies, dan is het in elk geval de meest originele van de drie.

Ludger tom Ring, 'De brand van Troje', 1551

Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Münster / paneel, 82 x 57 cm

Ludger tom Ring monogrammeerde *De brand van Troje* op de steen rechts op de voorgrond en dateerde het werk in het midden onder de vensterboog 1551. Het schilderij, hoewel veel groter van formaat, lijkt het meest op het Utrechtse paneel dat door Suavius is geschilderd. Een opvallend verschil is echter de toevoeging van het boompje aan de rechterzijde. Toegevoegd is ook de steen met het monogram van de schilder. Kleine wijzigingen betreffen bijvoorbeeld het hondje dat in de twee andere versies van de compositie bruin is, en hier wit is van kleur. Het ingebakerde kind, dat de vrouw over de muur heen aan de man aanreikt, heeft bij Tom Ring de oogjes gesloten. In de twee andere versies kijkt het recht voor zich uit.

Met infraroodreflectografisch onderzoek lukte het niet onder de verflaag een ondertekening zichtbaar te maken. Duidelijk zichtbaar zijn de naden die de planken waaruit het paneel is samengesteld van elkaar scheiden. De toevoeging van het boompje kan worden gezien als een 'verbetering' van de schilder op het nagevolgde voorbeeld, waarop het, gezien de twee andere versies, evenmin te zien zal zijn geweest. Door de wedijver vraadt zich de kopiist. Een eigenhandige interpretatie van het origineel van Rafaël is het schilderij zeker niet, aangezien Ludger tom Ring niet in Rome is geweest. Evenmin als het Utrechtse schilderij, zal dit schilderij de eerste versie zijn geweest, die door de andere kunstenaars is nagevolgd.

